

Розділ: Психологія пізнавальних процесів

УДК:159.954

Пізнавальна активність та креативність старшокласників: зв'язок з рівнями рефлексивності
Сачок К.М., Заїка Є.В.
kseniya.sacheck@yandex.ua

Представлені результати експериментального дослідження особливостей пізнавальної активності і креативності у старших школярів в залежності від різних рівнів сформованості рефлексивності. Показано, що при низькій рефлексивності школярі мають невисокі показники пізнавальної активності і креативності, при середній - середній рівень пізнавальної активності, але високий рівень креативності (зокрема, такого показника як унікальність), а при високій- високий рівень пізнавальної активності, але середній рівень креативності. Запропоновано рекомендації для реалізації тренінгів для старших школярів.

Ключові слова: пізнавальна активність, рефлексивність, вербальна креативність, невербальна креативність, старші школярі.

Представлены результаты экспериментального исследования особенностей познавательной активности и креативности у старших школьников в зависимости от разных уровней сформированности рефлексивности. Показано, что при низкой рефлексивности школьники имеют невысокие показатели познавательной активности и креативности, при средней - средний уровень познавательной активности, но высокий уровень креативности (в частности, такого показателя как уникальность), а при высокой- высокий уровень познавательной активности, но средний уровень креативности. Предложены рекомендации для реализации тренингов для старших школьников.

Ключевые слова: познавательная активность, рефлексивность, вербальная креативность, невербальная креативность, старшие школьники.

There were represented the results of experimental studies of the cognitive activity and creativity among high school students which correlate with different levels of reflexivity. The results showed that school students with low reflexivity have low rates in cognitive activity and creativity, those with average level of reflexivity have the average level of cognitive activity, but with high level of creativity - high rates of the uniqueness index, students with high reflexivity have the high level of cognitive activity and the average level of creativity. Also we proposed recommendations for trainings among school students.

Keywords: cognitive activity, reflexivity, verbal creativity, non-verbal creativity, high school students.

Постановка проблеми. В структурі особистості та в учбово-пізнавальній діяльності старшокласників велику роль грають такі важливі особистісні особливості як пізнавальна активність, креативність та рефлексивність. Високі рівні розвитку пізнавальної активності та креативності виступають важливою передумовою та високою якістю навчання та загальною успішністю в житті.

Значущу роль в побудові особистісних якостей, включаючи пізнавальну активність та креативність, грає особлива якість особистості- рефлексивності. Проте, до теперішнього часу відсутні дослідження, в котрих простежувався б взаємозв'язок між цими трьома особистісними якостями, при чому, саме в період раннього юнацького віку- в період їх інтенсивного становлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток у вітчизняній психології робіт, присвячених вивченню рефлексивності, було підготовлено опрацюванням даного поняття Б.Г. Ананьєвим, П.П. Блонським, Л.С. Виготським, С.Л. Рубінштейном на теоретичному рівні психологічного знання в якості одного з пояснювальних принципів організації та розвитку психіки людини, і насамперед її вищої форми - самосвідомості.

Розглядаючи поняття рефлексивності, для нас важливі погляди А.В.Карпова який визначає рефлексивність наступним чином: «... Рефлексивність – цеодночасно і унікальनावластивість, притаманна лише людині, і стан усвідомлення чого-небудь, і процес репрезентації психіці свого власного змісту» [3].

Рефлексивність - системна психічна властивість, яка є інтегрованим комплексом простих психічних якостей, що характеризуються власною динамікою, способами розгортання (рефлексивними стратегіями) та положенням в підсистемі здібностей. Рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, само детермінації [2].

В дослідженні, розглядаючи поняття пізнавальної активності, ми спиралися на точку зору Б.К. Пашнєва, який розглядає її як міру розумового зусилля, спрямовану на задоволення пізнавального інтересу, який відображає таку складову мотиваційної сфери особистості школяра, як спрямованість [4].

Щодо креативності, можна виділити точку зору такого зарубіжного автора як Е. П. Торренс, який визначає креативність як процес виявлення чутливості до проблем, дефіциту знань, їх дисгармонії; фіксації цих проблем; пошуку їх рішень, висування гіпотез; формулювання і повідомлення результату вирішення та поставленої задачі. Е.П. Торренс вважав, що креативність характеризують чотири показники: швидкість характеризує творчу продуктивність людини, гнучкість оцінює здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого, оригінальність характеризує здатність до висунення ідей, що відрізняються від очевидних, розробленість відображає здатність детально розробляти придумані ідеї [5].

Для С. Мідника креативність полягає у здатності долати стереотипи на кінцевому етапі мисленого синтезу і в широті поля асоціацій. Творчий процес розглядається як переформулювання асоціативних елементів у нові комбінації. Творче рішення відхиляється від стереотипного [1].

Мета статті: на основі результатів експериментального дослідження, відповісти на запитання

недостатньо вирішені: як проявляються показники пізнавальної активності та креативності старшокласників при різних рівнях рефлексивності; як змінюються зв'язки між показниками пізнавальної активності та креативності зі збільшенням рівня рефлексивності.

Виклад основного матеріалу складається з наступних частин: 1). Опис досліджуваних; 2). Опис методик дослідження; 3). Опис результатів дослідження.

Досліджувані: У даному дослідженні взяли участь учні дев'ятого, десятого та одинадцятих класів Харківської загальноосвітньої школи № 51 в кількості 79 чоловік.

Відповідно до концепції Карпова, рефлексивність - є базовою характеристикою, рівень розвитку якої опосередковує формування інших якостей, тож її вплив слід вивчати шляхом розділення старших підлітків на три групи. За допомогою середнього квадратичного відхилення, яке дорівнює значенню: $117,14 \pm 17,85$, були виділені наступні групи за рівнем рефлексивності, в кількості: А). показники $100 >$ - низький рівень- 24 особи, Б). результати в діапазоні від 100 – 134- середній рівень- 36 осіб, В), $134 <$ - високий рівень - 19 осіб.

2). Методики дослідження включають в себе три групи: 1. Методики дослідження пізнавальної активності, 2. Методики дослідження креативності, 3. Методики дослідження рефлексивності.

1. Для дослідження пізнавальної активності був використаний «Опитувальник вивчення пізнавальної активності учнів Б. К.Пашнева». Використаний нами опитувальник спрямований на виявлення рівня пізнавальної активності учнів у віці від 9 до 17 років. З його допомогою може бути виявлено три рівні пізнавальної активності: високий (24-42), що відповідає межах нормативного діапазону вище вікової норми; низький (0-12), що відповідає межах нормативного діапазону нижче вікової норми; середній (13-23), що відповідає межах нормативного діапазону вікової норми. Також даний опитувальник дає змогу аналізувати результати за наступними шкалами: Рівень домагань; Глибина сприйняття; Творчий підхід; Пошукова діяльність; Характер схильності: а). до частих змін діяльності, б). схильність до монотонної роботи; Негативне відношення до навчання; Вектор спрямованості: а). на процес; б). на результат.

2. Для дослідження креативності були використані наступні методики: а). для дослідження вербальної креативності- «Тест «Діагностика вербальної креативності» С. Мідника (в модифікації Т.В. Галкіної та Л.Г. Алексєєвої)». Запропонована методика є російськомовним адаптованим варіантом тесту С. Мідника (тест віддалених асоціацій). Розроблений тест призначений для діагностики вербальної креативності, яка визначається як процес перекомбінування елементів ситуації. Найбільш діагностичні іміявляються показники оригінальності та унікальності, тому нами в роботі були використані саме ці показники. Індекс оригінальності- визначається відхиленням від заданого стереотипу. Індекс унікальності- показує, наскільки дійсно нове може створити людина. Є сукупністю всіх унікальних відповідей. б). для дослідження невербальної креативності «Завдання «Закінчи малюнок» (скорочений варіант батареї тесту креативності Е. П. Торренса)». Він являє собою другий субтест фігурної батареї тестів творчого мислення Е. П. Торренса. За допомогою методики можна виділити чотири показники креативності: швидкість - не є специфічним показником для творчого мислення та корисний тим, що дозволяє зрозуміти інші показники, гнучкість - оцінює розмаїття ідей і стратегій, здатність переходити від одного аспекту до іншого, оригінальність - характеризує здатність висувати ідеї, що відрізняються від очевидних, розробленість - високі значення цього показника характерні для учнів з високою успішністю, здатних до винахідницької та конструктивної діяльності. Низькі - для відстаючих, недисциплінованих і недбайливих учнів.

3. Для дослідження пізнавальної активності була використана «Психологічна методика визначення індивідуального рівня рефлексивності А.В.Карпова». Виділяючи види, А.В. Карпов за основу покладає принцип часової перспективи: ситуативна рефлексивність забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, ретроспективна рефлексивність проявляється у схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності, перспективна рефлексивність співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; рефлексивність відносин і взаємодії, що виявляється в схильності до аналізу ситуацій спілкування з оточуючими, оцінці своїх і вчинків інших, мотивів і причин поведінки.

Результати досліджень представлені в трьох основних частинах, зокрема:

1. Результати вираженості пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності:

А). Результати, представлені на Рис. 1, свідчать, що між рівнем рефлексивності та пізнавальною активністю, в цілому, є позитивний кореляційний зв'язок. Тобто, чим більшою мірою школярі аналізують учбову діяльність, тим глибше вони занурюються в освоєння навчальних дисциплін. Проблемним залишається питання, що є первинним, що на що впливає: пізнавальна активність на рефлексивність, чи навпаки. З точки зору генетичного розвитку, первинним процесом є пізнавальна активність, але, з точки зору Карпова А.В., рефлексивність впливає на окремі особистісні якості та їх взаємозв'язки, структуруючи їх.

Рис.1 Характеристика вираженості пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

Б). Розглядаючи окремі шкали пізнавальної активності, можна дійти висновку, що існує тісний зв'язок між рівнем рефлексивності та окремими шкалами пізнавальної активності. Зокрема, є значущі кореляційні зв'язки з такими показниками пізнавальної активності, як творчий підхід, глибина сприйняття та пошукова діяльність (Див. Рис. 2). Тобто, школярі які схильні аналізувати свою діяльність здатні творчо розглядати навчальний процес та самостійно поглиблювати свої знання з навчальних дисциплін за межами ситуативною заданості.

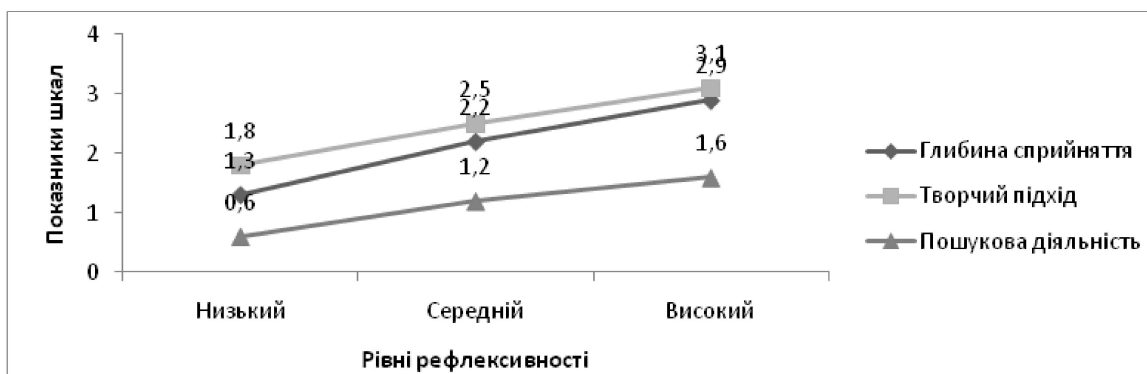

Рис.2 Характеристика шкал пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

Були виявлені шкали, які меншою мірою корелюють з рефлексивністю, а саме: рівень домагань, вектор спрямованості на процес та негативне відношення до навчання (Див. Рис. 3). Важливо відмітити, що аналіз навчального процесу позитивно впливає на відношення до навчання, адже зі збільшенням рівня рефлексивності, показник негативного відношення до навчання суттєво змінюється. Також, позитивну тенденцію можна спостерігати у вираженості шкали- рівень домагань, адже показник її збільшується зі збільшенням показника рефлексивності. Проте, рефлексивність негативно впливає на окремі прояви пізнавальної активності, а саме, чим більше старшокласники схильні аналізувати свою діяльність, чим більше вони орієнтуються на результат своєї діяльності, аніж на процес отримання знань та підвищення свого освітнього рівня.

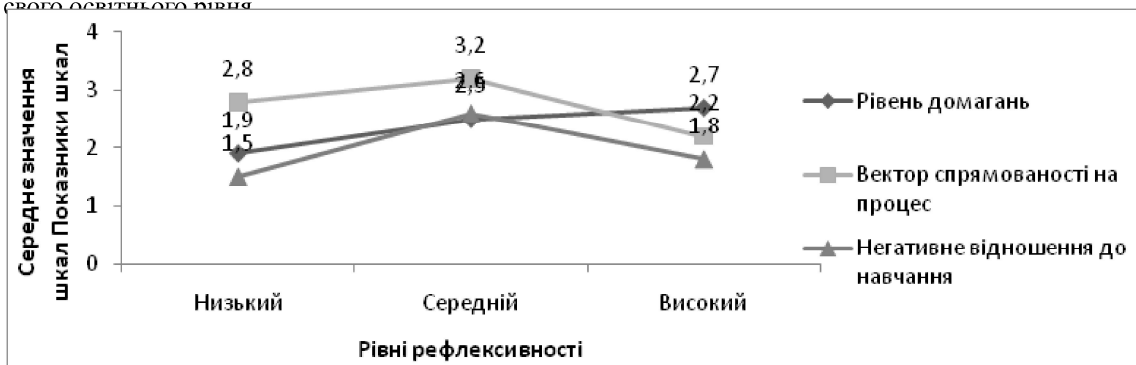

Рис.3 Характеристика шкал пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

Нами були виявлені шкали, які не корелюють з рефлексивністю, а саме: характер схильності до частих змін діяльності та характер схильності до монотонної роботи (Див. Рис. 4). Тобто, характер навчальної діяльності не залежить від вираженості рефлексивності.

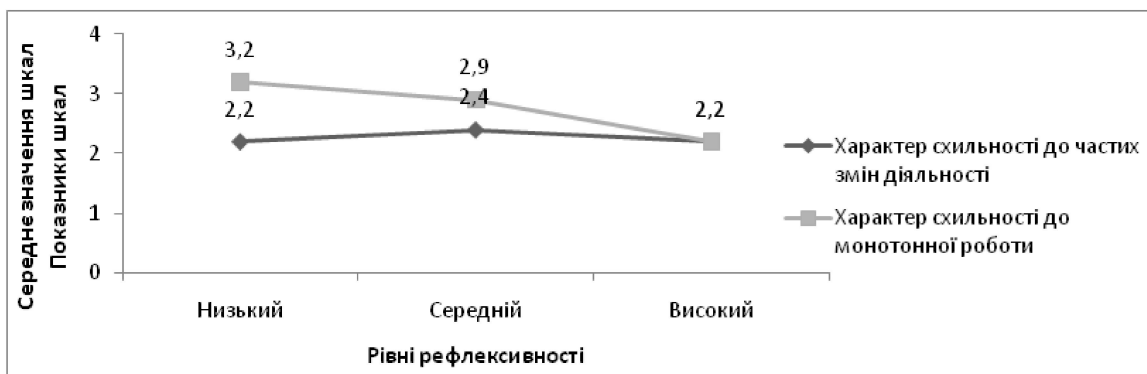

Рис. 4 Характеристика шкал пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

2. Особливості креативності (вербальної, невербальної) при різних рівнях рефлексивності

Загальний рівень рефлексивності впливає на показники креативності, але ця тенденція має досить складну динаміку (Див. Рис. 5). Щодо Унікальності (за Мідником), треба відмітити, що є зв'язок, який носить перевернений V-образний зв'язок, тобто, при середньому рівні рефлексивності- високий

показник унікальності, а при високому та низькому рівнях- невисокі показники. Хоча, на такий показник як Унікальність (за Мідником), рефлексивність впливає лінійно, тобто, ті старшокласники, які звикли меншою мірою заглиблюватися в аналіз діяльності, спроможні продукувати принципово нові рішення, проте, ті старшокласники, котрі занадто зосереджуються на аналізі- втрачають таку можливість.

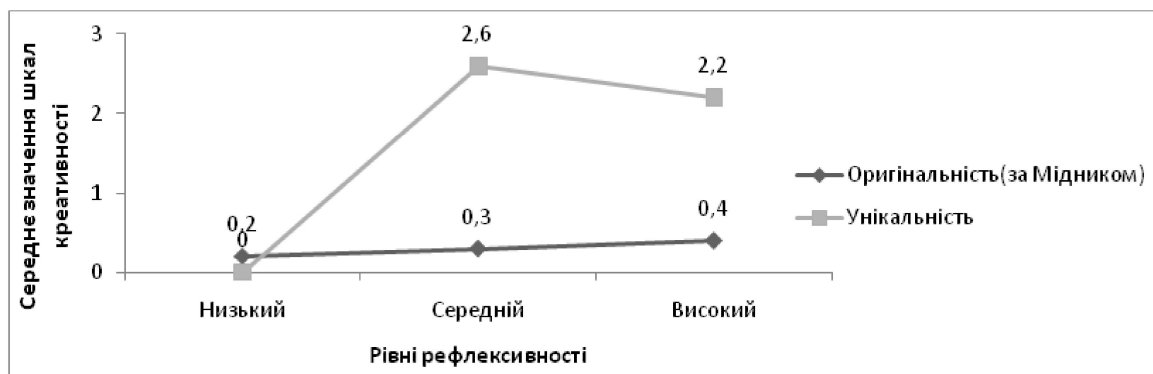

Рис. 5. Показники вербальної креативності у старшокласників з різними рівнями рефлексивності

Також є показники, які меншою мірою пов'язані з рефлексивністю, а саме: Оригінальність (за Торренсом) та Гнучкість (за Торренсом), але можна помітити наступну тенденцію: з підвищенням рівня рефлексивності- підвищуються показники Оригінальності(за Торренсом) та Гнучкості (за Торренсом), тобто, більш поглиблений аналіз сприяє продукуванню оригінальних ідей та дозволяє більш оригінально виконувати поставлені завдання.

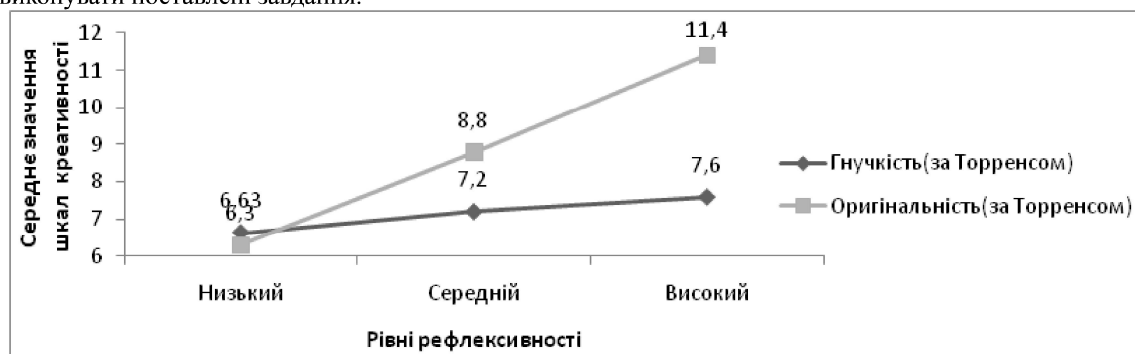

Рис. 6. Показники невербальної креативності у старшокласників з різними рівнями рефлексивності

3. Співвідношення рівнів розвитку пізнавальної активності та креативності при різній вираженості рефлексивності

Рівні рефлексивності	Вираженість пізнавальної активності	Вираженість креативності
Низький	Низький	Низький
Середній	Середній	Високий
Високий	Високий	Середній

Рефлексивність наступним чином впливає на співвідношення пізнавальної активності та креативності. Низький рівень рефлексивності співвідноситься з низьким рівнем пізнавальної активності та низьким рівнем креативності, тобто, старшокласники, котрі не здатні аналізувати свою діяльність, мають досить низьку зацікавленість в учбовому процесі і не вважають за потрібне поглиблювати свої знання з навчальних дисциплін.

Середній рівень рефлексивності співвідноситься з високим рівнем креативності, а саме з таким її показником, як вербальна унікальність та середнім рівнем пізнавальної активності, тож можемо дійти висновку, що середній рівень рефлексивності є оптимальною умовою для того, щоб старшокласник був зацікавлений в отриманні знань та їх поглибленні за межами школи, а також був здатний продукувати принципово нові рішення на поставлені задачі.

Високий рівень рефлексивності співвідноситься з високим рівнем пізнавальної активності та середнім рівнем креативності та існує взаємозв'язок між глибиною сприйняття(шкала пізнавальної активності) та оригінальністю(за Мідником). Ці результати свідчать про те, що старшокласники, котрі зосереджують свою увагу на аналізуванні навчальної діяльності розуміють важливість отримання знань та проявляють неабияку зацікавленість в поглибленому вивченні предметів не тільки в межах навчального курсу, а й в більш глибокому опрацюванні матеріалу. Проте, вони втрачають надзвичайно важливу здатність- можливість продукування нових ідей. Так, безумно, їх рішення є найбільш оригінальними серед трьох груп, але вони не характеризуються новизною.

В ході проведення дослідження був установлений факт розходження між рівнями рефлексивності, пізнавальної активності та креативності у старшокласників.

У зв'язку з цим, пропонуємо наступні рекомендації для роботи шкільного психолога: А). старшокласникам з середнім рівнем рефлексивності, для більш інтенсивного їх особистісного розвитку,

необхідно стимулювати їх пізнавальну активність (перш за все) та креативність (меншою мірою). Б). старшокласникам з високим рівнем рефлексивності, перш за все потрібно стимулювати креативність, а пізнавальну активність меншою мірою, В), старшокласники з низьким рівнем рефлексивності потребують тотальної допомоги, адже їм потрібно зосередити увагу на розвитку рефлексивності, пізнавальної активності та креативності. Для розвитку цих психологічних властивостей можна використовувати різного роду ігрові соціально-психологічні та когнітивні тренінги.

Проведене дослідження допоможе шкільним психологам більш прицільно реалізувати психологічний супровід старшокласників та корекційну роботу з ними.

Висновки:

В старшому юнацькому віці є тісний зв'язок між пізнавальною активністю, креативністю та рівнями рефлексивності, зокрема:

1. Підвищення рівня рефлексивності призводить до підвищення рівня пізнавальної активності, особливо ця тенденція стосується таких показників, як: творчий підхід, глибина сприйняття та пошукова діяльність. С такими показниками пізнавальної активності як рівень домагань, вектор спрямованості на процес та негативне відношення до навчання рефлексивність корелює меншою мірою, а з такими шкалами як: характер схильності до частих змін діяльності та характер схильності до монотонної роботи рефлексивність зовсім не має значущих кореляційних зв'язків.

2. Є достатньо складний зв'язок рівнів рефлексивності з креативністю. Низькому рівню рефлексивності відповідає низький рівень креативності, середньому- високий рівень креативності, а високому рівню рефлексивності- середній рівень креативності. В першу чергу це стосується таких показників, як: Оригінальність (за Мідником) та Унікальність (за Мідником), проте такі показники як Оригінальність (за Торренсом) та Гнучкість (за Торренсом) майже не пов'язані з рівнями рефлексивності.

3. Щодо співвідношення пізнавальної активності та креативності з рівнями рефлексивності можна виділити наступні три основні групи:

1). При низькому рівні рефлексивності, в цілому, низькі показники і пізнавальної активності і креативності, 2). при середньому рівні рефлексивності- середній рівень пізнавальної активності, та високий рівень креативності, зокрема такого показника, як Унікальність (за Мідником), 3). при високому рівні рефлексивності- високий рівень пізнавальної активності та середній рівень креативності.

Розходження в рівнях розвитку пізнавальної активності та креативності при середньому та високому рівнях креативності виступає як психологічна проблема, яка потребує особливого дослідження та практичного застосування, що і складає основу подальших досліджень.

Література

1. Галкина Т.В. Тест Медника как метод диагностики креативности и его русскоязычный вариант / Т. В. Галкина, Л. Г. Алексеева // Психологический анализ учебной деятельности. М.: ИП РАН, 1991. - С. 187-193.
2. Заїка С.В. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання / С.В. Заїка, О.І. Зимовін // Психологія і суспільство. 2014. №2. С. 90-97.
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. - 424 с.
4. Пашнев Б.К. Психодиагностика: практикум школьного психолога. - Х.: Феникс, 2010 г., 317
5. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Э. Торренса / Е. Е. Туник.- СПб: ИМАТОН, 1998. 170 с.

References

1. Galkina T.V., Alekseeva L.G. Test Mednika kak metod diagnostiki kreativnosti i ego russkoyazychnyiy variant // Psihologicheskiy analiz uchebnoy deyatel'nosti. M.: IPRAN, 1991. - S. 187-193.
2. Zaika E. V., Refleksivnist osobistosti yak predmet psihologichnogo piznannya/ O. I. Zimovin, E. V. Zaika // Psihologiyalsuspilstvo. 2014. №2. С. 90-97.
3. Karpov A.V. Psihologiya refleksivnyih mehanizmov deyatel'nosti / A.V. Karpov. - M.: Izd-vo «InstitutpsihologiiRAN», 2004. - 424 s.
4. Pashnev B.K. Psihodiagnostika: praktikum shkolnogo psihologa. - H.: Feniks, 2010 г., 317
5. Tunik E. E. Diagnostika kreativnosti. Test E. Torrensa / E. E. Tunik.-SPb: Imaton, 1998. 170 с.